

МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И УЧЕШЋЕ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ У МУЛТИНАЦИОНАЛНИМ ОПЕРАЦИЈАМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Татјана Милић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Учешће припадника Војске Србије у мултинационалним операцијама Европске уније одвија се у оквирима који су постављени правилима националног, европског и међународног права. У овом раду посебна пажња биће посвећена правилима међународног права која су важна или могу постати важна за регулисање активности припадника Војске Србије у операцијама управљања кризама. Циљ рада је да представи спектар грана међународног права које регулишу статус и понашање оружаних снага које учествују у операцијама. С обзиром на то да је реч о актуелној теми, резултати рада ће показати какав значај међународно право може имати на спољно виђење улоге Републике Србије у одржању међународног мира и безбедности.

Кључне речи: *међународно право, мултинационалне операције, Европска унија, Војска Србије, употреба силе, међународно хуманитарно право, људска права, пиратерија, дипломатска заштита, међународна одговорност.*

Увод

Мултинационалне операције Европске уније или, како се званично називају, операције управљања кризама (*crisis management operations*), обухватају мрежу различитих актера чији статус и активности регулишу правила три система: националног, европског и међународног права.

Међународно право представља општи оквир извођења операција управљања кризама, јер су актери ових операција, државе и међународне организације, истовремено и субјекти међународног права. Стога су дужни да се у свим фазама ових операција придржавају правила међународног права. То признају и национални и европски правни системи, који у релевантним актима упућују на поштовање међународног права у мултинационалним операцијама Европске уније.

Међународно право у националном правном оквиру учешћа Војске Србије у мултинационалним операцијама Европске уније

Припадници Војске Србије ангажовани су у мисији Европске уније за обуку безбедносних снага Сомалије у Уганди (*EUTM Somalia*) и Војној операцији поморских снага Европске уније у Сомалији (*EUNAVFOR Somalia – Operation Atalanta*).¹ Национални правни оквир релевантан за учешће припадника Војске Србије у овим операцијама чине: Устав Републике Србије,² Закон о одбрани,³ Закон о Војсци Србије⁴ и кључни акт – Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван границе Републике Србије.⁵

Устав Републике Србије у члану 16, који се тиче међународних односа, истиче да су општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују.⁶

Закон о одбрани одређује да се одбрана Републике Србије, поред осталог, остварује и кроз учешће снага одбране у мултинационалним операцијама и кроз сарадњу са међународним организацијама и институцијама.⁷ Члан 8 овог акта установљава обавезу припадника Војске Србије и других снага одбране да се придржавају правила међународног хуманитарног права и међународних стандарда о употреби силе. Карактер обавезе је апсолутан. Обавеза важи увек и у свим околностима, и у борбеним и неборбеним операцијама.

Закон о Војсци Србије, одређујући појам Војске Србије, у члану 2 дефинише да она своје задатке обавља и у складу са принципима међународног права који регулишу употребу силе.⁸

Закон који се посебно бави материјом мултинационалних операција, у које се убрајају и операције управљања кризама Европске уније, јесте Закон о употреби припадника Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије. Овај акт изричито наводи да се учешће у овим операцијама заснива на Уставу и међународном праву.⁹ Припадници Војске Србије који учествују у мултинационалним операцијама дужни су да се придржавају правила међународног права о употреби силе и међународног хуманитарног права.¹⁰ Истовремено, они према овом закону уживају право на дипломатску правну помоћ и заштиту.¹¹

¹ Видети Одлуку о усвајању Годишњег плана употребе Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама у 2013. години, Службени гласник РС 16/2013.

² Службени гласник РС 98/2006.

³ Службени гласник РС 116/2007, 88/2009.

⁴ Службени гласник РС 116/2007, 88/2009.

⁵ Службени гласник РС 88/2009.

⁶ Више о овом члану видети у: М. Пајванчић, Коментар Устава Републике Србије, Фондација Конрад Аденауер, 2009, стр. 24-26.

⁷ Видети члан 3 и члан 5(4) Закона о одбрани.

⁸ Видети и члан 12 Закона о Војсци Србије.

⁹ Члан 3 Закона о употреби припадника Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије.

¹⁰ Члан 5 и члан 27(3) поменутог закона.

¹¹ Члан 29(1) поменутог закона.

Међународно право у европском правном оквиру учешћа припадника Војске Србије у мултинационалним операцијама Европске уније

Правни оквир операција управљања кризама дефинисан је у изворима права Европске уније који се уобичајено класификују на изворе примарног и секундарног права.

Примарно право Европске уније обухвата оснивачке уговоре и протоколе, међународне уговоре које Унија закључује са трећим субјектима и опште принципе комунитарног права.¹² Уговор о Европској унији, у одељку који се односи на Заједничку безбедносну и одбрамбену политику, дефинише операције управљања кризама као цивилне и/или војне операције које се одвијају изван граница Уније ради одржања мира, спречавања сукоба и јачања међународне безбедности у складу с начелима Повеље Уједињених нација.¹³ Уговор даље класификује задатке који су обухваћени овим операцијама, а то су: заједничке операције разоружања, хуманитарни и спасилачки задаци, војно саветовање и помоћ, спречавање сукоба и очувања мира, задаци борбених снага у управљању кризама, укључујући успостављање мира и стабилизацију после оружаних сукоба.¹⁴

У Уговору о Европској унији, акту примарног права, дефинисано је који извор секундарног права регулише установљавање, отпочињање и извођење операција управљања кризама. Како су операције део Заједничке безбедносне и одбрамбене политике, оне су регулисане одлукама Савета Европске уније. Ове одлуке Савет усваја једногласно на предлог Високог представника за спољну политику и безбедност или на иницијативу државе чланице.¹⁵

Акти којима су успостављене мисије Европске уније у којима учествују припадници Војске Србије указују да не постоји једнообразан приступ када је међународно право у питању. Одлука о успостављању мисије Европске уније за обуку безбедносних снага Сомалије у Уганди (*EUTM Somalia*) заснована је на релевантним одлукама Савета безбедности Уједињених нација, али не садржи захтев за поштовањем одређених правила међународног права.¹⁶ Заједничка акција¹⁷ Савета о војној операцији Аталанта пак је била нешто прецизнија, јер се позива не само на резолуције Савета безбедности већ и на Конвенцију Уједињених нација о праву мора, која садржи релевантне одредбе о акцијама против пиратерије.¹⁸

¹² Borchardt K.-D., *The ABC of European Union law*, 2010, p. 80.

¹³ Члан 42(1) консолидоване верзије Уговора о Европској унији (даље *Уговор о Европској унији*).

¹⁴ Члан 43(1) Уговора о Европској унији.

¹⁵ Видети чланове 42(4) и 43(2) и повезане чланове 25 и 28 Уговора о Европској унији.

¹⁶ Видети Council Decision 2010/96/CFSP of 15 February 2010 on a European Union military mission to contribute to the Training of Somali security forces, Official Journal of the European Union L 44/16 19.2.2010 (даље *Council Decision 2010/96/CFSP*).

¹⁷ Заједничка акција представљала је једну од врста правних аката који су, пре усвајања Лисабонског уговора, уређивали материју из области Европске безбедносне и одбрамбене политике. Од измена и усвајања Лисабонског уговора питања из ове области се уређују одлукама (видети чланове 25, 28, 31 и 42(4) Лисабонског тј. консолидованог Уговора о Европској унији).

¹⁸ Art. 1 Council Joint Action 2008/851/CFSP of 10 November 2008 on a European Union military operation to contribute to the deterrence, prevention and repression of acts of piracy and armed robbery of the Somali coast, Official Journal of the European Union L 301/33 12.11.2008 (даље *Council Joint Action 2008/851/CFSP*).

Независно од третмана међународног права у одлукама о операцијама управљања кризама, акти примарног права Европске уније јасно упућују на то да се оне морају изводити у складу с правилима међународног права. У члану 3 Уговора о Европској унији изричито се каже да се Унија у односима са спољним светом залаже за поштовање људских права и руководи принципом строгог поштовања међународног права, укључујући и поштовање принципа Повеље Уједињених нација.¹⁹ Исто је поновљено и у одељку који је посвећен општим одредбама о спољним акцијама Уније.²⁰

Поред оснивачких уговора и позивања на поштовање принципа међународног права, за међународноправни положај припадника Војске Републике Србије који учествују у операцијама управљања кризама, релевантни су и међународни уговори које Унија закључује са трећим субјектима ради спровођења поменутих операција. Реч је о уговорима са државом домаћином и уговорима са трећим државама које учествују у операцијама.²¹

Одлуке Савета Европске уније о установљавању мировних операција садрже и одредбе које предвиђају могућност да се упути позив трећим државама да учествују у операцијама. Релевантна питања тог учешћа регулишу се споразумом односне треће државе и Уније. Република Србија прихватила је модел оквирног споразума којим се на општи начин уређује учешће припадника Војске Србије и других снага одбране у операцијама Европске уније.²² Споразум између Европске уније и Републике Србије, којим се установљава оквир учешћа Републике Србије у операцијама управљања кризама Европске уније, потписан је 8. јуна 2011. године.²³ Он регулише, поред осталог, статус особља и снага,²⁴ учествовање у цивилним мисијама,²⁵ као и учествовање у војним мисијама.²⁶

Поред овог међународног уговора, за статус и положај припадника Војске Србије који учествују у операцијама управљања кризама Европске уније битни су и уговори које Унија закључује са државом домаћином. То су уговори о статусу мисије (*SOMA – Status of Mission Agreement*) или о статусу снага (*Status of Forces Agreement*). Пример таквог уговора је уговор између Европске уније и Републике Сомалије о статусу поморских снага под вођством Европске уније у оквиру војне операције Аталанта.²⁷ Овај међународни уговор

¹⁹ Члан 3 (5) Уговора о Европској унији.

²⁰ Члан 21(1) Уговора о Европској унији.

²¹ Правни основ за закључење ових уговора садржан је у члану 37 Уговора о Европској унији и у члану 218 Уговора о функционисању Европске уније.

²² Фредерик Наерт у свом раду указује да, поред овог, постоји и модел закључивања уговора за сваку конкретну операцију – Naert, F., *The Application of Human Rights and International Humanitarian law in drafting EU Mission's Mandates and Rules of Engagement*, 2011, p. 6 fus. 17.

²³ *Agreement between the European Union and the Republic of Serbia establishing the framework for the participation of the Republic of Serbia in European Union crisis management operations*, Official Journal of the European Union L 163/2, 23.6.2011; Споразума је ступио на снагу 01. августа 2012. године како предвиђа Закон о потврђивању споразума између Републике Србије и Европске уније о успостављању оквира за учешће Републике Србије у операцијама Европске уније за управљање кризама, Службени гласник – Међународни уговори 1/2012-260 (даље *Споразум Републике Србије и Европске уније о успостављању оквира*).

²⁴ *Ibidem*, Art. 3.

²⁵ *Ibidem*, Section II, Art. 5-8.

²⁶ *Ibidem*, Section III, Art. 9-12.

²⁷ Видети детаљније *Agreement between the European Union and the Somali Republic on the status of the European Union-led naval force in the Somali Republic in the framework of the EU Military operation Atalanta*, Official Journal of the European Union L 10/29, 15.1.2009.

утврђује, поред осталог, и следеће важне елементе: обавезу припадника мисије да поштују законе државе домаћина,²⁸ прелазак границе и кретање на територији државе домаћина,²⁹ привилегије и имунитете припадника *EUNAVFOR*-а,³⁰ као и право државе чији припадници учествују у операцији да на територији државе домаћина врши кривичну и дисциплинску надлежност над својим припадницима у складу са националним правом.³¹ У преамбули уговора изричито је истакнуто да он неће утицати на права и обавезе страна уговорница из других међународних уговора и инструмената којима су установљени међународни судови и трибунали, укључујући и Статус Међународног кривичног суда.³²

Поред поменутих правних аката, у систему Европске уније постоје и документа која се усвајају у процесу отпочињања и извођења мисије, као што су концепт операција (*CONOPS*), оперативни план (*OPLAN*) и правила ангажовања (*ROE*). Ова документа се припремају узимајући у обзир правила међународног права која су важећа у контексту конкретних цивилних или војних операција.

Правила међународног права која су релевантна за статус и деловање припадника Војске Србије у војним операцијама Европске уније биће предмет разматрања у следећем делу рада.

Међународно право примењиво у мултинационалним операцијама Европске уније у којима учествују припадници Војске Србије

Поменута акта националног и правног система Европске уније, поред општег упутства о поштовању међународног права, идентификовала су и посебне делове овог корпуса који су релевантни за извођење операција управљања кризама. Први релевантни део јесте међународно право о употреби силе.

Међународно право које регулише употребу силе у међународним односима

Правила међународног права која регулишу употребу силе у међународним односима садржана су првенствено у Повељи Уједињених нација и у међународном обичајном праву.³³ Повеља Уједињених нација је, у четвртом ставу члана 2, установила забрану

²⁸ Ibidem, Art. 2(1).

²⁹ Ibidem, Art. 4.

³⁰ Ibidem, Art. 6.

³¹ Ibidem, Art. 7.

³² Истоветан је случај и са уговором о статусу мисије *EUTM Somalia*. Упоредити са Agreement between the European Union and the Republic of Uganda on the status of European Union-led Mission in Uganda, Official Journal of the European Union L 221/2, 24.8.2010.

³³ Међународно обичај је формални извор правила међународног права који чине два елемента: пракса и свест о обавезности. Више о међународном обичају и квалитативним карактеристикама његових

претње и употребе силе у међународним односима као једно од основних начела свог и деловања својих чланица. Штавише, Повељом је централизована контрола употребе силе, јер је Савету безбедности поверена првенствена одговорност у овој материји.³⁴ Овај орган Организације Уједињених нација је овлашћен да утврди када нека ситуација представља претњу међународном миру, повреду мира или чин агресије и да одлучи о предузимању неопходних мера, које могу укључивати и интервенцију оружаних снага.³⁵ У том погледу Савет може овластити државе чланице да индивидуално или кроз регионалне аранжмане спроведу његову одлуку. Уобичајено је да се у преамбули резолуције Савета безбедности истакне да се одлука усваја на основу главе VII Повеље Уједињених нација, а предложене мере садржане су у оперативном делу. Уколико се дозвољава и употреба силе у извршењу мандата, користи се формулација којом се државе позивају да „употребе сва неопходна средства” за извршење задатака обухваћених мандатом.

Мултинационалне операције Европске уније, као што се може закључити из члана 43 Уговора о Европској унији, могу обухватити и задатке који подразумевају употребу силе. Такав модалитет деловања омогућен је чланом 53 Повеље Уједињених нација, којим се предвиђа могућност да Савет безбедности користи регионалне споразуме (regional arrangements) или агенције за спровођење принудних мера. Одлуке Савета Европске уније којима се установљавају, отпочињу и уређују операције управљања кризама у уводном делу увек се позивају на релевантне резолуције Савета безбедности.

У овом делу важно је истаћи једну напомену у погледу упута садржаних у националним актима. У члану 8 Закона о одбрани упућује се на поштовање међународних стандарда о употреби силе; у члану 2 Закона о Војсци Србије – на поштовање принципа међународног права о употреби силе, а у Закону о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван границе Републике Србије – на поштовање правила међународног права о употреби силе. Формулација употребљена у Закону о одбрани – међународни стандарди о употреби силе – може да изазове забуну и захтева да се истакне следеће разликовање између три гране међународног права које уређују употребу силе у различитим ситуацијама.

Те три гране су: међународно право о употреби силе, међународно хуманитарно право и међународно право људских права. Међународно право о употреби силе регулише употребу силе у међународним односима. Међународно хуманитарно право регулише начине и средства употребе силе у оружаним сукобима. И међународно право људских права, које регулише употребу силе у односу органа власти и појединаца или између самих појединаца.

Разлика регулисања употребе силе у контексту ове три гране међународног права може се илустровати кроз питање самоодбране. У контексту међународног права о употреби силе право на самоодбрану представља право државе која је оружаном нападнута да примени силу да се одбрани.³⁶ У контексту међународног хуманитарног

саставних елемената видети у: Димитријевић, Рачић и остали, Основи међународног јавног права, 2005, стр. 50-53; Јанковић, Радивојевић, Међународно јавно право, 2005, стр. 24-26.

³⁴ Видети члан 24 Повеље Уједињених нација.

³⁵ Видети члан 39 Повеље Уједињених нација.

³⁶ Члан 51 Повеље Уједињених нација прописује: „Ништа у овој Повељи не умањује урођено право на индивидуалну или колективну самоодбрану у случају оружаног напада против чланице Уједињених нација...”, Хаџи-Видановић В., Милановић М., Међународно јавно право – збирка докумената, 2005, стр. 53.

права, примена силе у самоодбрани једнако представља акт насиља и дефинише се као напад, и мора се изводити у складу са правилима међународног хуманитарног права.³⁷ Када је о праву људских права реч, оно у свим ситуацијама, било да је мир или оружани сукоб, поставља границе прекомерне употребе силе. На основу правила ове гране међународног права утврдиће се да ли је у поступцима органа власти који су овлашћени да употребе силу према појединцима или у односима између појединца (нпр. случај убиства у самоодбрани) прекорачена мера употребе силе дозвољена у случају самоодбране и тиме повређено право на живот.

Међународно хуманитарно право

Међународно хуманитарно право је корпус правила чија примена се активира у случају међународног или немеђународног оружаног сукоба. Правила међународног хуманитарног права садржана су првенствено у међународним уговорима и обичајима. Основни међународни уговори ове гране права су Женевске конвенције о заштити жртава рата из 1949. године и њихови допунски протоколи.³⁸ Развојем обичајног међународног хуманитарног права обим заштите жртава оружаног сукоба проширен је и на круг држава које нису ратификовале неки од пре поменутих основних уговора.³⁹

Када је реч о примени међународног хуманитарног права у операцијама Европске уније, кључно питање јесте: да ли мултинационалне операције Европске уније улазе у материјални домен примене међународног хуманитарног права, односно могу ли се оне квалификовати као оружани сукоб? Оружани сукоб као родни појам није дефинисан у уговорима међународног хуманитарног права. На основу елемената садржаних у релевантним одредбама Женевских конвенција и њихових допунских протокола, као и коментара и мишљења стручњака, оправдано је да се оружани сукоб одреди као ситуација у којој је дошло до организоване употребе оружаног снага између страна у сукобу.⁴⁰ Оружани сукоб претпоставља постојање организованих оружаног снага са командном структуром. Он не обухвата ситуације спорадичног и изолованог насиља.⁴¹

³⁷ У контексту међународног хуманитарног права прихваћена је дефиниција напада која је садржана у члану 49(1) Допунског протокола о заштити жртава међународних оружаног сукоба (1977) и која гласи: „Под изразом *напада* подразумевају се акти насиља против противника, било да су офанзивни или дефанзивни”. Извори међународног хуманитарног права, ур. Старчевић М., 2002, стр. 221.

³⁸ Конвенција за побољшање положаја рањеника и болесника у оружаним снагама у рату (I), Конвенција за побољшање положаја рањеника, болесника и бродоломника оружаног снага на мору (II), Конвенција о поступању са ратним заробљеницима (III), Конвенција о заштити грађанских лица за време рата (IV), Допунски протокол о заштити жртава међународних оружаног сукоба (I) и Допунски протокол о заштити жртава немеђународних оружаног сукоба (II). Ова два допунска протокола су усвојена 1977. године, док је Допунски протокол о усвајању додатног знака разликовања (III) усвојен 2005. године.

³⁹ Видети студију „Обичајно међународно хуманитарно право, Том I: Правила”, Henckaerts J-M., Doswald-Beck L., 2005 и базу података Customary International Humanitarian Law која је доступна на Интернет страници: <http://www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/home>.

⁴⁰ Кнежевић-Пређић В., Милић Т., Хрњаз М., Водич кроз међународно хуманитарно право, 2007, стр. 24.

⁴¹ У члану 1(2) Другог допунског протокола (1977) истакнуто је да се тај инструмент „неће примењивати на ситуације унутрашњих немира и затегнутости, као што су побуне, изоловани и спорадични акти насиља и остали акти сличне природе јер то нису оружани сукоби”, Извори међународног хуманитарног права, Старчевић М. ур., 2002, стр. 268.

Међународно хуманитарно право познаје две врсте оружаних сукоба: међународне и немеђународне. Међународни оружани сукоб постоји увек када две или више држава прибегну употреби оружаних снага.⁴² Овим појмом обухваћен је класични рат, независно од тога да ли је било објаве рата или не, али и ситуације окупације, чак и када не постоји оружани отпор окупацији.⁴³ Од усвајања Првог допунског протокола у међународне оружане сукобе убрајају се и сукоби у којима се народи боре против колонијалне доминације, стране окупације или расистичких режима ради остварења права на самоопредељење.⁴⁴

Друга врста оружаних сукоба – немеђународни оружани сукоби – могу се одредити као ситуације када на територији једне државе дође до употребе оружаних снага против побуњених оружаних снага или оружаних група, или се у ситуацијама урушавања власти сукобљавају различите оружане групе.⁴⁵

Операције управљања кризама Европске уније према релевантним одредбама Уговора о Европској унији могу обухватати и задатке који подразумевају употребу оружане силе ради извршења мандата мисије. Да ли ангажовање припадника мисије у таквим задацима може представљати оружани сукоб?

Уговори међународног хуманитарног права и одредбе о материјалном пољу тог дела међународног права уоквирени су првенствено у матрици међудржавних и, мањим делом, унутардржавних односа. Интервенције оружаних снага под командом и контролом међународних организација није једноставно уклопити у постојећи образац међународног хуманитарног права.

Неколико је питања која се намећу: Да ли се међународно хуманитарно право примењује на војне операције Европске уније? Да ли војна операција Европске уније достиже ниво оружаног сукоба? Који је тип оружаног сукоба?

Где тражити одговоре на постављена питања – у мандату операције или у фактичкој ситуацији на терену? Један од стручњака међународног хуманитарног права, професор Сасоли (*Sassoli*), сматра да је мандат неважан и да, независно од постојања или непостојања овлашћења да се сила употреби за извршење задатака или у самоодбрани, уколико дође до сукобљавања примењују се правила међународног хуманитарног права која важе у међународним оружаним сукобима.⁴⁶ Наерт (*Naert*) пак указује на чињеницу да би се међународно хуманитарно право могло примењивати само у малом броју мисија, у којима би постојала вероватноћа да Унија употребљава оружану силу као страна у оружаном сукобу.⁴⁷

⁴² Кнежевић-Пређић В., Милић Т., Хрњаз М., Водич кроз међународно хуманитарно право, 2007, стр. 16.

⁴³ Видети заједнички члан 2 Женевских конвенција о заштити жртава рата (1949) који је идентичан у свим поменутих конвенцијама.

⁴⁴ Видети члан 1(4) Првог допунског протокола (1977).

⁴⁵ Више о дефиницији немеђународног оружаног сукоба видети у Кнежевић-Пређић В., Радивојевић З., Од Хага до Хага: Материјални домен примене међународног хуманитарног права, Годишњак Удружења за међународно право 2006, 2007, стр. 13-54.

⁴⁶ Sassòli M., EU missions, international humanitarian law (IHL) and international human rights law (IHRL), Contribution to the Colloquium 'The Integration of Human Rights Component and International Humanitarian Law in Peace Missions led by the European Union', CEDRI-UJI, 25-26 November 2010, p. 42.

⁴⁷ Naert, F., The Application of Human Rights and International Humanitarian law in drafting EU Mission's Mandates and Rules of Engagement, 2011, p. p. 13.

Какав је став саме Уније о овим питањима? Политички и безбедносни комитет, орган који спроводи политичку контролу и стратешко усмеравање операција управљања кризама, усвојио је 2005. године стандарде понашања у операцијама Заједничке безбедносне и одбрамбене политике, у којима је истакнуто да „особље Европске уније мора примењивати правила међународног права, укључујући, када је примењиво, и право оружаних сукоба”.⁴⁸ Иако овај документ не спада у групу правно обавезујућих аката у правном систему Европске уније, он указује на правила која је неопходно имати у виду приликом припреме Плана операције (*OPLAN*) и Правила ангажовања (*ROE*).

Треба имати на уму да међународно хуманитарно право може бити релевантно у контексту операција Европске уније и онда када није реч о учествовању у непријатељствима, већ о обавези да се осигура поштовање међународног хуманитарног права у сукобу у којем снаге Уније не интервенишу оружаном силом. Иако Унија није страна уговорница основних уговора међународног хуманитарног права, све њене чланице су ратификовале Женевске конвенције и њихове допунске протоколе и стога су дужне да обезбеде поштовање међународног хуманитарног права.⁴⁹ Истоветна обавеза важи и за Републику Србију, која је страна уговорница ових међународних уговора.⁵⁰

Међународно право људских права

Међународно право људских права је систем правила који на међународном нивоу регулишу обавезе државе у погледу поштовања и заштите људских права појединаца који се налазе под њеном јурисдикцијом.⁵¹

Међународно право људских права важи, како у време мира, тако и у време оружаних сукоба. У ситуацијама оружаних сукоба овај корпус међународног права може бити у различитим односима са међународним хуманитарним правом. Међународни суд правде је у једном од својих саветодавних мишљења истакао да у време оружаних сукоба нека права регулише искључиво међународно хуманитарно право, а нека искључиво међународно право људских права.⁵² Поред тога, постоје питања која регулишу обе ове гране међународног права и стога је у разматрању таквих питања неопходно узети у обзир и право људских права и, као *lex specialis*, међународно хуманитарно право.⁵³ У основи, принцип *lex specialis derogat lex gene-*

⁴⁸ Generic Standards of Behaviour for CSDP Operations, Doc. 8373/3/05m, 18 May 2005 (курзив аутора).

⁴⁹ Видети члан 1 заједнички за све Женевске конвенције о заштити жртава рата (1949) и члан 1(1) Првог допунског протокола (1977).

⁵⁰ Република Србија је од 16. октобра 2001. године страна уговорница Женевских конвенција о заштити жртава рата (1949) и првог и другог допунског протокола (1977). Трећи допунски протокол о освајању додатног знака распознавања ратификовала је 18. октобра 2010.

⁵¹ Steiner H.J., International Protection of Human Rights (Evans M.D., ed., International Law, 2006), p. 754; Димитријевић, Поповић и остали, Међународно право људских права, 2006.

⁵² Legal Consequences of the Construction of the Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, International Court of Justice, 9 July 2004, para. 106.

⁵³ Ibidem.

rali подразумева да међународно хуманитарно право, као право које регулише оружане сукобе, има предност у примени над правом људских права. Хаполд (*Happold*) пак сматра да је Међународни суд правде променио став о статусу *lex specialis* и да међународно хуманитарно право не замењује право људских права већ „дефинише стандарде за његову примену у ситуацији оружаног сукоба”.⁵⁴

Међународно право људских права које је релевантно за планирање и извођење активности у оквиру операција управљања кризама обухвата универзалне и регионалне инструменте. На универзалном плану најзначајнији инструменти су Универзална декларација о људским правима (1948), Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966), Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966), Конвенција о статусу избеглица (1951), Конвенција о укидању свих облика расне дискриминације (1965), Конвенција о укидању свих облика дискриминације према женама (1979), Конвенција о забрани мучења (1984), Конвенција о правима детета (1989) и Конвенција о заштити свих људи од присилног нестанка (2010). Најзначајнији европски инструмент заштите људских права је Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (1950).

Република Србија је страна уговорница поменутих инструмената и припадници Војске Србије који делују у операцијама управљања кризама дужни су да поштују поменута међународна правила заштите људских права.

Заштита људских права представља један од основних постулата Европске уније. То је вредност на којој почива сама Унија, што је потврђено у преамбули и члану 2 Уговора о Европској унији, и принцип којим се Унија руководи у односима са спољашњим светом.⁵⁵ Унија је, поред тога, усвојила и Повељу о основним правима како би их „учинила видљивијим” и на тај начин ојачала њихову заштиту.⁵⁶ Значај Повеље потврђен је у члану 6 Уговора о Европској унији, у којем се признаје да она има исту правну вредност као и оснивачки уговори, тј. има статус примарног права. Коначно, Унија је изричито потврдила да ће приступити Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода⁵⁷ и да основна права загарантована конвенцијом и садржана у уставним традицијама држава чланица представљају општа начела права Европске уније.⁵⁸

Како Унија своје активности спроводи и ван граница европског континента, могло би се сматрати да је у тим ситуацијама излишно позивање на поштовање Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Могло би, али није. Конвенција коју је 1950. године усвојио Савет Европе установила је судску контролу поштовања прописаних обавеза. Европски суд за људска права надлежан је да по тужби држава или појединаца утврди да ли је држава уговорница повредила људска права загарантована Конвенцијом. Значај поштовања Конвенције и изван територије европског континента назире се из формулације обавезе поштовања људских права.

⁵⁴ Happold M., *International Humanitarian Law and Human Rights Law (Research Handbook on International Conflict and Security Law*, eds. N. White, C. Henderson, 2013), p. 461.

⁵⁵ Видети члан 3(5) и члан 21 Уговора о Европској унији.

⁵⁶ Преамбула Повеље о основним правима.

⁵⁷ Члан 6(3) Уговора о Европској унији.

⁵⁸ *Ibidem*, члан 6(4).

У првом члану јасно стоји да „високе стране уговорнице *јамче свакоме у својој надлежности* права и слободе” одређене у одредбама Конвенције.⁵⁹ Територијално важење ове обавезе зависиће од тумачења појма надлежности. Европски суд за људска права је у својој судској пракси потврдио да се правни простор Конвенције изузетно⁶⁰ може простирати и изван граница територије чланица Савета Европе.⁶¹ Тако је суд у случају *Ал-Скеини и остали против Велике Британије* утврдио да су жртве које су 2003. године убили британски војници у јужном Ираку биле у надлежности Велике Британије. До таквог закључка суд је дошао на основу чињенице да је Велика Британија „преузела власт и одговорност за одржање безбедности у југоисточном Ираку. У таквим изузетним околностима, Суд сматра да је Велика Британија, преко својих војника ангажованих у безбедносним операцијама у Басри у датом времену [прим. аут. када су убијене жртве], вршила такву власт и контролу над појединцима који су убијени у току тих безбедносних операција, да је успостављена веза између надлежности Велике Британије, у смислу члана 1 Конвенције, и преминулих”.⁶² Овакав налаз Европског суда за људска права указује да се обавеза поштовања и заштите људских права не искључује ни када су у питању активности оружаних снага државе у мултинационалним операцијама ван европског континента.

Још на почетку развоја операција управљања кризама надлежни органи Европске уније промовисали су интегрисање људских права у оквиру спровођења заједничке безбедносне и одбрамбене политике. Тако је Политички и безбедносни комитет, 2006. године, усвојио документ којим је промовисао питање људских права у операцијама управљања кризама. У овом документу наведено је да заштити људских права треба приступити систематски у свим фазама операција, и током фазе планирања и током имплементационе фазе.⁶³ Такође, истакнуто је да је неопходно обезбедити савете стручњака, обучавати особље и укључити извештавање о људским правима у оперативне дужности мисије.

Одлуке Савета Европске уније којима се установљавају и отпочињу одређене операције управљања кризама могу садржати и одредбе којима се истиче дужност поштовања људских права. У акту којим је установљена операција *EUNAVFOR Somalia* наводи се да ће снаге извршавати мандат у складу са условима које предвиђају релевантно међународно право и резолуције Савета безбедности Уједињених нација.⁶⁴ Како мандат снага, поред осталог, обухвата и задатак да се предузму неопходне мере, укључујући и употребу силе, у борби против пиратерије и оружане

⁵⁹ Члан 1 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, Хаџи-Видановић В., Милановић М., Међународно јавно право - збирка докумената, 2005, стр. 128.

⁶⁰ Екстратериторијална примена Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода је у судској пракси Европског суда за људска права прихваћена као изузетак од територијалног принципа надлежности. Више о поменутим изузецима видети: Krieger H., EU Missions and the European Convention: Recent Cases (Sari A., Wessel R.A., eds., Human Rights in EU Crisis Management Operations: A Duty to Respect and Protect?, CLEER Working Papers 2012/6), p. 52. Анализу релевантне судске праксе видети у: Milanovic M., Extraterritorial application of Human Rights Treaties: law, principles and policy, OUP, 2011.

⁶¹ *Al-Skeini and others v. the United Kingdom*, Application no. 55721/07, 7 July 2011, para. 142.

⁶² *Ibidem*, para. 149.

⁶³ Section I, para. 7, Council of the European Union, doc. 10076/06, 7 June 2006.

⁶⁴ Art. 2, Council Joint Action 2008/851/CFSP.

пљачке, несумњиво је да одредбе међународног права људских права, које се одnose на спречавање прекомерне употребе силе против појединаца, представљају релевантно међународно право.⁶⁵ Право људских права поштује и штити право на живот сваког појединца.⁶⁶ Нико не сме бити самовољно лишен живота. Употреба силе која је апсолутно нужна у одбрани од незаконитог насиља или да би се извршило законито хапшење и спречило бекство лица законито лишеног слободе, или приликом законитог сузбијања нереда или побуне, неће представљати повреду права на живот.⁶⁷ У системима који признају смртну казну, она мора бити изречена у складу са законом и само за најтеже злочине, под условима које предвиђа међународно право људских права.

Европска унија залаже се за укидање смртне казне и тим ставом се руководи и у спровођењу заједничке спољне и безбедносне политике.⁶⁸ Тај став се огледа и у операцији Аталанта. Акт којим је установљена операција истиче обавезу према којој лица која су починила или се сумња да су починила чин пиратерије или оружане пљачке могу бити предата трећој држави само ако су услови предаје уговорени са трећом државом у сагласности са релевантним међународним правом, пре свега међународним правом људских права које гарантује да та лица „неће бити подвргнута смртној казни, мучењу или било ком другом суровом, нечовечном или понижавајућем поступању”.⁶⁹

Право људских права налаже да се лице може лишити слободе само из разлога који су предвиђени правом и у складу са прописаном процедуром.⁷⁰ Ова лица имају право на правично суђење⁷¹ и уживају заштиту од мучења и свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања.⁷² Конвенција против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака (1984) обавезује уговорнице да предузму мере да спрече мучење на територији под њиховом надлежношћу (члан 2) и забрањује им прогон, истеривање или изручење неког лица другој држави ако постоје разлози да ће то лице бити изложено мучењу (члан 3).

Република Србија је уговорница међународних уговора о заштити људских права и њене оружане снаге су у обавези да поштују поменута правила. И сама Европска унија и њене чланице посебну пажњу посвећују овом питању, што потврђују и уговори са трећим државама о предаји лица осумњичених за пиратерију и оружане пљачке. У преамбули уговора између Европске уније и Републике Маурицијус изричито се узимају у обзир међународно право људских права, посебно Међународни

⁶⁵ Ibidem, Art. 2(d).

⁶⁶ Видети члан 6 Међународног пакта о грађанским и политичким правима (МПГПП) и члан 2 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (ЕКЉП). Право на живот припада групи не-прикосновених права, која се не могу ни под којим условима укинути (дерогирати). Видети: члан 4 МПГПП и члан 15(2) ЕКЉП. Више о неприкосновеним људским правима видети у: Димитријевић, Поповић и остали, Међународно право људских права, 2006, стр. 126-138.

⁶⁷ Видети члан 2 ЕКЉП.

⁶⁸ Видети више у: EU Guidelines on Death Penalty, doc.8416/13, 12 April 2013.

⁶⁹ Art. 12(2), Council Joint Action 2008/851/CFSP.

⁷⁰ Видети члан 9 МПГПП, члан 5 ЕКЉП.

⁷¹ Видети члан 14 МПГПП, члан 6 ЕКЉП

⁷² Видети члан 7 МПГПП, члан 3 ЕКЉП

пакт о грађанским и политичким правима (1966) и Конвенција против мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака (1984).⁷³

На основу претходно истакнутог, може се закључити да је поштовање и заштита људских права у извршењу војних операција Европске уније обавезно, како за саму Унију и њене чланице, тако и за треће државе чије снаге учествују у тим операцијама.

Међународно право мора

Операција Аталанта, према слову акта Европске уније којим је успостављена, има мандат да штити пловила која достављају помоћ у храни расељеном становништву Сомалије и да предузима мере за спречавање и сузбијање пиратерије и оружаних пљачки. Како је у дотичном акту наведено, операција ће се изводити као подршка спровођењу релевантних резолуција Савета безбедности Уједињених нација, а у складу са одредбама Конвенције Уједињених нација о праву мора (1982).⁷⁴

Конвенција о праву мора у члану 100 прописује обавезу свих држава да у највећој могућој мери сарађују у сузбијању пиратерије на отвореном мору или простору који није под надлежношћу неке државе. Одредбе члана 101 садрже елементе дефиниције пиратерије. Као акте пиратерије дефиниција наводи: било који правно недопустив акт насиља, задржавања или пљачкања; било који акт добровољног учествовања у активностима брода или ваздухоплова, ако се зна да се ради о пиратском броду или ваздухоплову; или било који акт подстицања или намерног олакшавања неких од претходно поменутих аката. Ови акти морају бити почињени ради личних циљева посаде или путника приватног брода или ваздухоплова, а усмерени против другог брода или ваздухоплова или против лица и имовине на броду или ваздухоплову. Захтев да је акт почињен ради личних циљева подразумева да не постоји држава којој се може приписати одговорност за тај чин, јер нема овлашћења државе да се такав чин почини.⁷⁵ У прилог томе иде и члан 102 Конвенције о праву мора, којим се као акти пиратерије сматрају и акти које је починила посада ратног брода, државног брода или државног ваздухоплова, која се побунила и преузела контролу над бродом или ваздухопловом. Дефиниција пиратерије је територијално ограничена на акте који су почињени на отвореном мору или у простору који не потпада под надлежност било које државе. На отвореном мору или у простору изван надлежности држава Конвенција, у члану 105, признаје право било које државе да заплени пиратски брод или ваздухоплов, или брод или ваздухоплов који су пирати преузели и врше контролу над њим, и право да ухапси затечена лица и заплени имовину затечену на броду. Такође, признаје се право да судови државе која је извршила заплenu могу одлучити о казнама и о активностима које би требало предузети у погледу бродова, ваздухоплова или

⁷³ Agreement between the European Union and the Republic of Mauritius on the conditions of transfer of suspected pirates and associated seized property from the European Union-led naval force to the Republic of Mauritius and on the conditions of suspected pirates after transfer, Official Journal of the European Union L 254/3, 30.9.2011.

⁷⁴ Art. 1(1), Council Joint Action 2008/851/CFSP.

⁷⁵ Counterpiracy under International Law, Academy briefing No. 1, Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, 2012, p. 12-13.

имовине. Заплону могу вршити искључиво ратни бродови или војни ваздухоплови или бродови и ваздухоплови који су јасно означени и препознатљиви да су у државној служби и да су за то овлашћени.⁷⁶

Одређење пиратерије у Конвенцији о праву мора показало се као уско и недовољно да обухвати и нападе који се одвијају у простору који се налази под сувереношћу обалних држава. Зато се напади на бродове у територијалном мору Сомалије и обалних држава нису могли правно квалификовати као пиратерија. Како би се овај недостатак премостио, Савет безбедности Уједињених нација је у релевантним резолуцијама употребио заједно појмове пиратерија и оружане пљачке. Савет је тако у оперативном делу резолуције 1816 употребио израз „пиратерија и оружане пљачке у територијалним водама и на отвореном мору код обала Сомалије”.⁷⁷ Појам оружане пљачке није употребљен у Конвенцији о праву мора, али га налазимо у употреби код Међународне поморске организације (*International Maritime Organization*). Ова међународна организација такође заједно употребљава појмове пиратерије и оружане пљачке и под оружаном пљачком на мору подразумева акте који су идентични оним побројаним у дефиницији пиратерије, с тим што су ови акти почињени у водама које се налазе под суверенитетом обалне државе.⁷⁸

Морски простор је, према правилима међународног права мора, подељен у неколико појасева у којима постоје различити правни режими. Релевантна правила која регулишу активности у морским појасевима садржана су у Конвенцији о праву мора (1982) и у ранијим конвенцијама које су усвојене 1958. у Женеви (првенствено Конвенција о територијалном мору и спољном морском појасу и Конвенција о отвореном мору). Морски простор обухвата следеће појасеве: унутрашње морске воде, територијално море, спољни морски појас, епиконтинентални појас, искључиву економску зону, отворено (слободно) море и међународну зону.⁷⁹ Највећи степен суверености држава ужива у унутрашњим морским водама. То су воде које се од копненог дела територије обалне државе пружају до полазне или базне линије (од које се мери ширина територијалног мора).⁸⁰ У овом појасу обална држава ужива исти квалитет суверености као и на свом копненом делу територије и регулише саобраћај страних бродова својим националним правом. Од полазне линије у ширини до 12 наутичких миља налази се територијално море. Оно обухвата, како море, морско дно и подземље, тако и ваздушни простор.⁸¹ Територијално море је простор у којем држава има скоро потпуну сувереност. Скоро потпуну, јер је међународним правом утврђено ограничење – право нешкодљивог проласка.⁸² Ово право је загарантовано свим државама и оно подразумева право пловидбе кроз територијално море ради проласка кроз територијално море без уласка у унутрашње морске воде и право уласка у унутрашње воде (пристајање у луку или сидри-

⁷⁶ Члан 107 Конвенције о праву мора.

⁷⁷ S/RES/1816/2008.

⁷⁸ Code of Conduct concerning the repression of piracy and armed robbery against ships in the Western Indian Ocean and the Gulf of Aden, Article 1(2), International Maritime Organization C 102/14, 3 April 2009.

⁷⁹ Више видети Јанковић, Радивојевић, Међународно јавно право, 2005, стр. 137-159.

⁸⁰ Члан 8 Конвенције о праву мора и видети Јанковић, Радивојевић, Међународно јавно право, 2005, стр. 138-9.

⁸¹ Чланови 2 и 3 Конвенције о праву мора.

⁸² Чланови 17- 21 Конвенције о праву мора.

ште). Да би пролазак био нешкодљив он мора да испуњава одређене услове: да је непрекинут и брз, и да не штети миру, реду и безбедности обалне државе. У следећим морским појасевима обална држава нема суверенитет, већ су јој призната одређена права и надлежности. Обална држава може непосредно, уз спољну границу територијалног мора, утврдити и спољни морски појас, у ширини до 24 наутичке милје (мерено од полазне линије).⁸³ У овом појасу обална држава може вршити одређену надлежност; дакле, не ужива пуну сувереност већ надлежност која је неопходна да би спречила или казнила кршење националних прописа или закона (царинских, фискалних, усељеничких или санитарних) у територијалном мору или на копненом делу територије. Отворено море не потпада под сувереност било које државе⁸⁴ и његова граница се одређује од спољне границе територијалног мора или искључиве економске зоне, ако ју је држава прогласила.⁸⁵ Све државе у морском и ваздушном простору отвореног мора уживају право на слободу пловидбе, прелета, постављања цевовода и каблова, рибарење и истраживање.⁸⁶ Такође, све државе имају у отвореном мору надлежност над бродовима који плове под њеном заставом. Поред тога, Конвенција о праву мора, како смо видели у члану 105, признаје право сваке државе да изврши заплону пиратског брода и хапшење пирата, али и да спроводи кривичну надлежност над тим лицима.

Међутим, државе које учествују у међународним операцијама нису вољне да то право увек и користе, јер оно повлачи сложenu правну ситуацију и финансијске трошкове поступка. Зато је заједничком акцијом Савета Европске уније о операцији Аталанта и предвиђено да ће лица која су ухашена или задржана, јер су починила или се сумња да су починила акте пиратерије или оружане пљачке, бити предата због суђења надлежним властима државе под чијом је заставом брод који је учествовао у хапшењу (државе чланице Уније или треће државе која учествује у операцији) или, ако та држава не може или не жели, надлежним властима државе чланице или треће државе која жели да врши своју надлежност над ухапшеним лицима и запленимом имовином.⁸⁷

Савет безбедности је у односним резолуцијама овластио државе које сарађују са Привременом Савезном Владом да могу упловити у територијалне воде Сомалије ради сузбијања пиратерије и оружане пљачке на мору и да могу у територијалним водама предузимати све неопходне мере ради сузбијања пиратерије и оружане пљачке. Овлашћење у резолуцији 1816 и осталим резолуцијама дато је са битном напоменом да се наведене активности спроводе на начин који је у сагласности са активностима које међународно право допушта у погледу пиратерије на отвореном мору.

⁸³ Члан 33 Конвенције о праву мора.

⁸⁴ Члан 89 Конвенције о праву мора.

⁸⁵ Искључива економска зона је део морског пространства који се наслања на крајњу границу територијалног мора у којем влада посебан правни режим којим су уређена права и обавезе обалне државе и других држава. У овој зони обална држава има суверена права истраживања и искоришћавања природних богатстава и економског искоришћавања и истраживања (искоришћавање вода, струја и ветра ради добијања енергије). Ширина зоне не сме прелазити 200 наутичких милја, мерено од полазне линије. Видети више: пети део Конвенције о праву мора (чланови 55–75). Епиконтинентални појас је део који обухвата морско дно и подземље у одређеној ширини и дозвољава држави вршење права искоришћавања и истраживања. Водени и ваздушни простор изнад епиконтиненталног појаса не припадају под надлежност обалне државе. Видети у шестом делу Конвенције о праву мора (чланови 76–85).

⁸⁶ Члан 87 Конвенције о праву мора.

⁸⁷ Council Joint Action 2008/851/CFSP.

Да ли овакви моменти упућују на то да је Савет безбедности Уједињених нација својим одлукама допринео развоју међународних правила о пиратерији? Уколико би се тај развој схватио као стварање нових правила у овој области, значајну препреку таквом закључку представљала би чињеница да је и сам Савет у односним резолуцијама наглашавао да се његова овлашћења „односе само на ситуацију у Сомалији и неће утицати на права или обавезе или одговорности држава чланица по међународном праву, укључујући било која права или обавезе по Конвенцији [прим. аут. Конвенцији о праву мора]” и да се „не може сматрати да установљавају међународно обичајно право” у тој материји.⁸⁸

Дипломатска заштита

Припадници Војске Србије који учествују у мултинационалним операцијама имају право на дипломатску заштиту Републике Србије.⁸⁹ На основу дефиниције из Нацрта чланова о дипломатској заштити који је припремила Комисија за међународно право (*International Law Commission*)⁹⁰ као конститутивни елементи дипломатске заштите могу се идентификовати: позив на одговорност који држава заштитница упућује другој држави, користећи дипломатску акцију или друга средства мирног решавања спорова, због штете коју је повреда међународног права од стране друге државе проузроковала физичком или правном лицу које има држављанство државе заштитнице.⁹¹ Дипломатска заштита је правна ситуација заснована на фикцији да је повреда права лица једнака повреди права државе.

Државе, према међународном праву, уживају право на вршење дипломатске заштите.⁹² За вршење тог права морају бити испуњена два услова: да оштећено физичко или правно лице има држављанство државе заштитнице и да су претходно исцрпљени сви домаћи правни лекови, тј. они који су доступни оштећеном лицу пред редовним или посебним судским или управним телима одговорне државе.⁹³ Изузетно, право на дипломатску заштиту може се остварити и ако нису исцрпљени домаћи правни лекови: зато што нема правних лекова који би омогућили ефективну накнаду штете или постоје лекови, али не нуде могућност да се разумно накнади штета; ако одговорна држава неоправдано одлаже процес за накнаду штете; ако у време повреде није постојала релевантна веза између оштећеног лица и државе која је наводно одговорна; ако је оштећено лице отворено спречено да искористи

⁸⁸ S/RES/1816(2008), para. 9.

⁸⁹ Члан 28(1) Закона о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије.

⁹⁰ Комисија за међународно право је помоћно тело Уједињених нација, које је основала Генерална скупштина резолуцијом 174(II) од 1947. године, и чији задатак је да промовише прогресивни развој међународног права и његову кодификацију. Видети члан 1(1) Статута Комисије за међународно право и члан 13(1) Повеље Уједињених нација.

⁹¹ Art. 1, Draft Articles on Diplomatic Protection, International Law Commission, Official Records of the General Assembly, 61st Session, Supplement No. 10 (A/61/10).

⁹² Ibidem. Art. 2.

⁹³ Ibidem, Art. 4-8, 9, 10, 14.

домаће правне лекове; или ако се држава која је наводно одговорна одрекла захтева да су исцрпљени домаћи правни лекови.⁹⁴

Комисија за међународно право је у Нацрту чланова о дипломатској заштити истакла да предложена кодификација не утиче на право држава, физичких и правних лица и других ентитета да посегну за другим активностима и процедурама које по међународном праву омогућавају накнаду штете због повреде међународног права.⁹⁵ Дипломатска заштита је један од традиционалних института међународног права, и одраз периода када је међународноправни статус појединца првенствено био везан за државу. Развојем међународног права, посебно права људских права, отворене су могућности појединца да самостално покрене питање одштете за повреду међународно гарантованих права. Због тога је владало мишљење да ће нестати потреба за дипломатском заштитом. Међутим, пракса је показала другачије.

Нацрт чланова о дипломатској заштити представља резултат дугогодишњег рада Комисије за међународно право на кодификацији правила о дипломатској заштити и сматра се да су она одраз међународног обичајног права у овој области. Овај нацрт не садржи прецизне одредбе о средствима дипломатске заштите и начинима како се она остварује. У дефиницији се, на општи начин, утврђује да је реч о дипломатској акцији или другим средствима мирног решавања спорова. То значи да је искључена употреба силе ради пружања дипломатске заштите. Таква акција била би у супротности са важећим правилима међународног права, па су стога, приликом израде нацрта, одбачена широка тумачења која употребу силе ради спасавања држављана у иностранству правдају позивајући се на право на самоодбрану.⁹⁶ Комисија је државама оставила слободу избора средстава дипломатске заштите, наравно, уз ограничење да морају бити у сагласности са међународним правом. Дипломатска акција коју држава користи у вршењу дипломатске заштите обухвата „све правно дозвољене процедуре које држава користи да би другу државу обавестила о својим ставовима и захтевима, укључујући протест, захтев за истрагу или преговоре у циљу решавања спорова”.⁹⁷ Како истиче Кунцли (*Künzli*), не би требало изједначавати дипломатску заштиту и конзуларну помоћ.⁹⁸ Дипломатска заштита обухвата заштиту интереса и државе заштитнице и лица чије је право повредила друга држава, док се конзуларна помоћ примарно односи само на интересе лица.⁹⁹ Држава може вршити дипломатску заштиту независно од тога да ли то тражи појединац ако сматра да су и њени интереси повређени.¹⁰⁰

Ово разликовање, наравно, не значи да припадници Војске Србије који учествују у војним операцијама Европске уније не уживају и право на конзуларну помоћ. То право је загарантовано Бечком конвенцијом о конзуларним односима (1963) која обавезује Републику Србију као страну уговорницу.¹⁰¹

⁹⁴ Ibidem, Art. 15.

⁹⁵ Ibidem, Art. 16.

⁹⁶ Dugard J., *Articles on Diplomatic Protection*, 2013, p. 3.

⁹⁷ *Barcelona Traction Case*, ICJ Reports 1970, para. 78; Künzli A., *Exercising Diplomatic Protection*, ZaöRV 66 (2006), p. 327.

⁹⁸ Künzli A., *Exercising Diplomatic Protection*, ZaöRV 66 (2006), p. 331-2.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Република Србија је страна уговорница Бечке конвенције о конзуларним односима од 12. 3. 2001.

Одговорност за повреде међународног права у мултинационалним операцијама Европске уније

У мултинационалним операцијама Европске уније учествују разноврсни актери, па је оправдано поставити питање – који актер ће сносити одговорност за евентуалне повреде међународног права.

Круг актера укључених у операције управљања кризама обухвата Европску унију, државе чланице и државе нечланице, као и појединце припаднике оружаних снага. Разноврсност учесника одражава се и на утврђивање одговорности за повреде међународног права.

Пошто је реч о активностима које се изводе под вођством Европске уније може се претпоставити да би Унија била одговорна за повреде међународног права почињене у операцијама управљања кризама. Где би постојао основ за такав закључак? Могући одговор је међународноправни субјективитет Европске уније.¹⁰² Као међународна организација Унија према међународном праву ужива статус субјекта, тј. она је „способна да носи међународна права и обавезе и да може да остварује своја права путем међународних захтева”.¹⁰³ Субјективитет подразумева да је организација непосредно подвргнута међународном правном поретку.¹⁰⁴ Према томе, могућа је одговорност за повреде међународног права које јој се могу приписати. Наиме, у Нацрту чланова о одговорности међународних организација Комисија за међународно право дефинисала је противправно понашање међународних организација као „чин или пропуст који се према међународном праву може приписати међународној организацији и који представља повреду међународних обавеза те организације”.¹⁰⁵ Како је већ истакнуто, Унија има обавезу поштовања међународног права у спровођењу активности у оквиру Заједничке безбедносне и одбрамбене политике. Да би повреда те обавезе током операција управљања кризама повлачила одговорност Уније као такве неопходно је утврдити може ли јој се приписати противправно понашање почињено у операцијама. Како? Из Нацрта чланова о одговорности међународних организација види се да је Комисија за међународно право направила разлику између противправног акта који је починио орган или агент организације и противправног акта који је починио орган државе или друге међународне организације који је стављен на располагање међународној организацији.¹⁰⁶

Када је реч о првом основу приписивости, поставља се питање – да ли су оружане снаге држава које учествују у операцијама управљања кризама постале органи Европске уније? Орган међународне организације је „особа или ентитет који такав статус ужива на основу правила организације”.¹⁰⁷ Сари (*Sari*) и Весел (*Wessel*)

¹⁰² Видети члан 47 Уговора о Европској унији.

¹⁰³ *Reparations for Injuries Suffered in the Service of United Nations*, Advisory Opinion, ICJ Reports, 1949, p. 178-79.

¹⁰⁴ Димитријевић, Рачић и остали, Основни међународног јавног права, 2005, стр. 71.

¹⁰⁵ Art. 4, *Draft Articles on the Responsibility of International Organizations*, Yearbook of the International Law Commission 2011, vol. II part II.

¹⁰⁶ *Ibidem*, Art. 6, 7.

¹⁰⁷ *Ibidem*, Art. 2(c).

су, анализирајући одлуке органа Уније и уговоре са трећим државама, закључили да је за утврђивање статуса органа *de iure* неопходна јасно изражена воља Савета Европске уније да оружаним снагама које учествују у операцијама управљања кризама додели статус помоћног органа, која у случају ових снага не постоји.¹⁰⁸

Према другом основу приписивости противправног акта он се може приписати организацији ако она врши ефективну контролу над органом или агентом државе који јој је стављен на располагање. Реч је о ситуацији у којој ти државни органи или агенти задржавају и даље свој државни статус, тј. понашају се у одређеној мери као органи државе.¹⁰⁹ У оснивачким актима операције Аталанта и *EUTM Somalia* истакнуто је да ће Политички и безбедносни комитет, помоћно тело Савета Европске уније, вршити политичку контролу над операцијама и мисијама, стратешки их усмеравати и доносити релевантне одлуке (о изменама оперативног плана и правила ангажовања, о именовану команданта ЕУ операције и/или команданта ЕУ снага).¹¹⁰ Надзор над извођењем војних операција управљања кризама врши Војни комитет Уније и о томе извештава Политички и безбедносни комитет.¹¹¹ Али, у Споразуму између Европске уније и Републике Србије, којим се установљава оквир учествовања Републике Србије у операцијама управљања кризама, каже се да ће наша држава бити надлежна за лица која је ставила на располагање Европској унији, да снаге и особље остају под пуном командом националних власти и да ће националне власти пренети оперативну и тактичку команду и/или контролу над својим снагама и особљем команданту ЕУ операције.¹¹² Војска Србије, тј. њени припадници који учествују у мултинационалним операцијама и даље су орган државе Србије, али је на Унију пренет одређени степен командовања и контроле тих органа. Да би се њихово евентуално противправно понашање приписало Унији, неопходно би било утврдити да ли је пренети степен команде и контроле сразмеран оном што се подразумева као ефективна контрола?

У коментару Нацрта чланова о одговорности међународних организација, критеријум ефективне контроле објашњава се као стварна контрола над одређеним понашањем. За приписивост противправног понашања организацији или држави пресудно је стање на терену и који ентитет врши оперативну контролу, тј. ко издаје наређења за конкретну акцију.¹¹³ Одређени аутори сматрају да би било могуће употребити и неке друге тестове контроле у односу на операције Европске уније, јер Унија „не може поверити спровођење своје безбедносне и одбрамбене политике државама чланицама и другим странама, а одрећи се одговорности за противправне последице које при том настану или се крити иза дејства” теста ефективне контроле.¹¹⁴

¹⁰⁸ Sari A., Wessel R.A., *International Responsibility for EU Military Operations* (Van Vooren B., Blockmans S., Wouters J., eds., *The EU's Role in Global Governance: Legal Dimension*, 2013) pp. 126-141.

¹⁰⁹ Commentary Art. 7, Draft Articles on the Responsibility of International Organizations.

¹¹⁰ Preamble para.9, Art. 6 - Council Joint Action 2008/851/CFSP; Preamble para. 12, Art. 5 - Council Decision 2010/96/CFSP.

¹¹¹ Art. 7 - Council Joint Action 2008/851/CFSP; Art. 6 - Council Decision 2010/96/CFSP.

¹¹² Члан 3(3), 6(2), 10(1) Споразума између Републике Србије и Европске уније о успостављању оквира.

¹¹³ Art. 7 Commentary, para. 4, Draft Articles on the Responsibility of the International Organizations.

¹¹⁴ Sari A., Wessel R.A., *op.cit.* pp. 126-141.

Сложеност мултинационалних операција и разноврсност актера који у њима учествују не олакшавају задатак утврђивања одговорности за повреде међународног права. Односи између Уније и држава које доприносе спровођењу задатака у операцијама, на плану одговорности подразумевају утврђивање степена одговорности и држава и организације. Треба имати у виду да је питање одговорности међународних организација једно од оних питања која одражавају фазу у развоју међународног права, па и теорија и пракса нису још сагласне у пружању недвосмислених одговора на отворена питања. Сам Нацрт чланова о одговорности међународних организација не представља правно обавезујући документ, а притом су и различита мишљења стручњака о употребној вредности предложених правила.¹¹⁵ Ситуација је додатно закомпликована и због чињенице да Европска унија није типична међународна организација, па се због наднационалних обележја не може једноставно уклопити у предложена правила.

Шта је са државом која учествује у операцијама под вођством међународне организације? Да ли је она изузета од одговорности за повреде међународног права почињене у тим операцијама?

У пракси Европског суда за људска права чувени су случајеви *Бехрами* и *Сарамати*, у којима је разматрано претходно питање, али је одлука изазвала негодовања стручњака. Подносиоци тужби (*Бехрами* и *Сарамати*), због повреде људских права гарантованих Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, тражили су одговорност држава чије снаге учествују у операцијама мировних снага на Косову и Метохији. Суд је у доношењу одлуке о неприхватљивости тужби, поред осталог, закључио да се активности мировних снага (KFOR) не могу приписати нити државама чији контингенти су укључени у поменуте случајеве¹¹⁶ нити регионалној организацији (НАТО), већ Уједињеним нацијама које су им делегирале овлашћења на основу главе VII Повеље Уједињених нација.¹¹⁷ Наши аутори, Милановић и Папић, у свом раду који је широко цитиран у међународним круговима, закључили су да је таква одлука погрешна, јер омогућава државама да под плаштом одговорности међународне организације раде шта желе, избегавајући испитивање сопствене одговорности за повреде људских права.¹¹⁸

¹¹⁵ Једна од замерки ауторима Нацрта чланова о одговорности међународних организација јесте да су се превише ослањали на Нацрт чланова о одговорности држава (акт којим је Комисија за међународно уредила начин утврђивања одговорности држава и за који се сматра да одражава међународно обичајно право по том питању) и нису уважили разлику између државе и међународне организације. Такође, замера им се да нису обратили пажњу на разлике које постоје између самих међународних организација у погледу њихове природе, права и обавеза, и унутрашње структуре. Посебно је наглашена позиција Европске уније, јер је њен однос са државама чланицама сложенији у односу на друге међународне организације. Постоји и забринутост због недостатка праксе на којој се заснивају предложена правила. Видети у: Blokker N., Wessel R.A., Introduction: First Views at the Articles on the Responsibility of International Organizations, *International Organizations Law Review* 9 (2012), pp. 1-6; Meeting Summary: Legal Responsibility of International Organisations in *International Law*, Chatham House, 10th February 2011.

¹¹⁶ *Behrami and Behrami v. France; Saramati v. France, Germany, Norway*, application no. 71412/01, 78166/01, 02 May 2007, para. 151-2.

¹¹⁷ *Ibidem*, para. 141-3.

¹¹⁸ Milanovic M., Papic T., *As Bad As It Gets: The European Court of Human Rights's Behrami and Saramati Decision and General International Law*, *International and Comparative Law Quarterly*, 2009, pp. 267-296.

Питање одговорности међународних организација и одговорности држава када учествују у операцијама међународних организација још је отворено и нема недвосмисленог решења. Оно што је недвосмислено прихваћено јесу правила о одговорности држава. Према тим правилима, држава ће бити одговорна онда када јој се, на основу правила међународног права, може приписати акт који представља кршење њене међународне обавезе.¹¹⁹ Правила кажу да ће се противправни акт који је починило лице које делује у својству државног органа сматрати актом државе.¹²⁰ Чињеница је да припадници Војске Србије делују као органи државе Србије и да, према споразуму са Европском унијом, остају под пуном командом националних власти и онда када органи Уније имају оперативну контролу над њиховим задацима. Из тога се може закључити да постоје основи за утврђивање одговорности државе Србије за повреду међународног права које почине припадници Војске Србије, ангажовани у операцијама Уније. Подршку оваквом ставу налазимо у надлежностима које, према међународним уговорима, релевантним за извођење операција, ужива Република Србија у односу на припаднике Војске Србије који учествују у операцијама.

Према споразуму између Европске уније и Републике Србије наша држава ће бити одговорна да решава жалбе свог особља или жалбе које се тичу тог особља, а у вези са учешћем у операцији управљања кризама.¹²¹ Република Србија ће, такође, бити одговорна да према националном праву покрене кривични или дисциплински поступак против било ког од њеног особља.¹²² У уговору између Европске уније и Републике Сомалије о статусу снага које учествују у операцији Аталанта регулисане су привилегије и имунитети припадника оружаних снага предвођених Унијом. Припадници оружаних снага који учествују у операцијама управљања кризама уживају имунитет од кривичне, грађанске и управне надлежности државе домаћина, али нису изузети од надлежности сопствене државе – државе одашиљања.¹²³ Надлежне власти државе одашиљања имају право да, према свом националном праву, на територији државе домаћина врше кривичну надлежност и дисциплинска овлашћења.¹²⁴

Не треба заборавити да међународно право познаје институт индивидуалне кривичне одговорности за дела која су класификована као међународни злочин. Међународни злочини су „кршења међународних правила која повлаче индивидуалну кривичну одговорност појединаца (за разлику од одговорности држава у чије име појединци могу да делују као њихови органи)”.¹²⁵ Ови злочини крше правила која су заснована на вредностима које су од општег значаја и свака држава „без обзира, да ли постоји територијална веза, или веза на основу држављанства, мо-

¹¹⁹ Видети члан 2 Нацрта чланова о одговорности држава у: Хаџи-Видановић, Милановић, Међународно јавно право – збирка докумената, 2005, стр. 210.

¹²⁰ Видети члан 4(1) Нацрта чланова о одговорности држава.

¹²¹ Члан 3(4) Споразума између Републике Србије и Европске уније о успостављању оквира.

¹²² Ibidem.

¹²³ Art. 6(7) Agreement between the European Union and the Somali Republic on the status of the European Union-led naval force in the Somali Republic in the framework of the EU Military operation Atalanta, Official Journal of the European Union L 10/29, 15.1.2009.

¹²⁴ Ibidem, Art. 7.

¹²⁵ Касезе А., Међународно кривично право 2005, стр. 26.

же у начелу гонити и кажњавати оне на које се сумња да су њихови инспиратори, налогодавци, или извршиоци”.¹²⁶ Кривичну надлежност над починиоцима међународних злочина имају и међународни судови, пре свега Међународни кривични суд. Листа злочина који се по статуту овог суда убрајају у међународне злочине обухвата: злочин геноцида, злочине против човечности, ратне злочине и злочин агресије.¹²⁷ Било би веома тешко замислити да оружане снаге које делују у операцијама управљања кризама буду починиоци злочина геноцида или злочина против човечности, јер би то претпостављало да је колективни ентитет (Унија и државе) имао намеру и план вршења поменутих злочина. Тако нешто је апсолутно неприхватљиво и супротно сврси ради које су операције установљене, и противречило би вредностима које се штите и промовишу у операцијама. С друге стране, није немогуће да, у случају да активности снага пређу праг оружаног сукоба, поједини припадници оружаных снага које делују под вођством Уније прекрше међународно хуманитарно право и да, према међународном праву, снесу личну одговорност за одређени ратни злочин.

Значајно је истаћи да листа међународних злочина по одређеним мишљењима није коначна. Тако Касезе сматра да се у међународне злочине убрајају и злочин мучења (тортуре) или неки од тешких облика међународног тероризма.¹²⁸ Јанковић и Радивојевић пак ове и неке друге злочине (пиратерија, трговина наркотицима, трговина људима, прање новца) убрајају у тзв. међународне злочине у ширем смислу. То су дела која „нису директно кажњива по међународном праву, већ међународни уговори једино обавезују државе да одређена понашања прогласе за кривична дела”.¹²⁹

Закључак

Учешће припадника Војске Србије у војним операцијама управљања кризама одвија се у одређеном правном контексту, чији неизоставни део чине правила међународног права. Ова правила су значајна, јер омогућавају да се активности на испуњењу мандата операције извршавају на начин који неће угрозити вредности које се овим операцијама желе заштити и промовисати. Стога се може закључити да упознавање са деловима међународног права, који су релевантни за активности припадника Војске Србије у мултинационалним операцијама Европске уније, представља важан задатак, чији резултати имају далекосежан утицај на међународну позицију Републике Србије и спољно виђење њене улоге у одржању међународног мира и безбедности.

¹²⁶ Ibidem, стр. 27.

¹²⁷ Видети чланове 5, 6, 7 и 8 Статута Међународног кривичног суда.

¹²⁸ Касезе, Међународно кривично право, 2005, стр. 27.

¹²⁹ Јанковић, Радивојевић, Међународно јавно право, 2005, стр. 289. Видети и поглавље 34 Кривичног законика Републике Србије (кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом), Службени гласник РС 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013.

Документа

1. Agreement between the European Union and the Republic of Mauritius on the conditions of transfer of suspected pirates and associated seized property from the European Union-led naval force to the Republic of Mauritius and on the conditions of suspected pirates after transfer, Official Journal of the European Union L 254/3, 30.9.2011

2. Agreement between the European Union and the Republic of Serbia establishing the framework for the participation of the Republic of Serbia in European Union crisis management operations, Official Journal of the European Union L 163/2, 23.6.2011

3. Agreement between the European Union and the Republic of Uganda on the status of European Union-led Mission in Uganda, Official Journal of the European Union L 221/2, 24.8.2010

4. Agreement between the European Union and the Somali Republic on the status of the European Union-led naval force in the Somali Republic in the framework of the EU Military operation Atalanta, Official Journal of the European Union L 10/29, 15.1.2009

5. Al-Skeini and others v. the United Kingdom, Application no. 55721/07, 7 July 2011

6. Behrami and Behrami v. France; Saramati v. France, Germany, Norway, application no. 71412/01, 78166/01, 02 May 2007

7. Code of Conduct concerning the repression of piracy and armed robbery against ships in the Western Indian Ocean and the Gulf of Aden, International Maritime Organization C 102/14, 3 April 2009

8. Consolidated versions of the Treaty on European Union and Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal of the European Union C 326, 26.10.2012

9. Council Decision 2010/96/CFSP of 15 February 2010 on a European Union military mission to contribute to the Training of Somali security forces, Official Journal of the European Union L 44/16 19.2.2010

10. Council Joint Action 2008/851/CFSP of 10 November 2008 on a European Union military operation to contribute to the deterrence, prevention and repression of acts of piracy and armed robbery of the Somali coast, Official Journal of the European Union L 301/33 12.11.2008

11. Draft Articles on Diplomatic Protection, International Law Commission, Official Records of the General Assembly, 61st Session, Supplement No. 10 (A/61/10)

12. Draft Articles on the Responsibility of International Organizations, Yearbook of the International Law Commission 2011, vol. II part II

13. EU Guidelines on Death Penalty, Council of the European Union, doc.8416/13, 12 April 2013

14. Generic Standards of Behaviour for CSDP Operations, Doc. 8373/3/05m, 18 May 2005

15. Кривични законик Републике Србије, Службени гласник РС 85/2005, 88/2005-испр., 107/2005-испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013

16. Legal Consequences of the Construction of the Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, International Court of Justice, 9 July 2004

17. Одлука о усвајању Годишњег плана употребе Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама у 2013. години, Службени гласник РС 16/2013

18. S/RES/1816/2008

19. Закон о Војсци Србије, Службени гласник РС 116/2007, 88/2009

20. Закон о одбрани, Службени гласник РС 116/2007, 88/2009

21. Закон о потврђивању Споразума између Републике Србије и Европске уније о успоставању оквира за учешће Републике Србије у операцијама Европске уније за управљање кризама, Службени гласник РС - Међународни уговори, број 1/2012-260

22. Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван границе Републике Србије, Службени гласник РС 88/2009

23. Устав Републике Србије, Службени гласник РС 98/2006
 24. United Nations Convention on the Law of the Sea (1982)
http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf 20/11/2013

Литература

1. Blokker N., Wessel R.A., Introduction: First Views at the Articles on the Responsibility of International Organizations, *International Organizations Law Review* 9 (2012), pp. 1-6
2. Borchardt K-D., *The ABC of European Union law*, European Union, 2010
3. Counterpiracy under International Law, Academy briefing No. 1, Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, 2012
4. DeWet E., Chapter VII Powers of the United Nations Security Council, 2004
5. Dugard J., *Articles on Diplomatic Protection*, 2013
http://legal.un.org/avl/pdf/ha/adp/adp_e.pdf 23/12/2013.
6. Димитријевић В., Рачић О. и остали, *Основи међународног јавног права*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005
7. Димитријевић В., Поповић Д. и остали, *Међународно право људских права*, Београдски центар за људска права, 2006
8. Evans M.D., ed., *International Law*, Oxford University Press, 2006
9. Happold M., *International Humanitarian Law and Human Rights Law (Research Handbook on International Conflict and Security Law*, eds. N. White, C. Henderson, Elgar, Cheltenham, 2013), pp. 444-466
10. Хаџи-Видановић В., Милановић М., *Међународно јавно право - збирка докумената*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005
11. Јанковић Б., Радивојевић З., *Међународно јавно право*, СКЦ Ниш, 2005
12. Касезе А., *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005
13. Кнежевић-Предић В., Милић Т., Хрњаз М., *Водич кроз међународно хуманитарно право*, МКЦК, 2007
14. Künzli A., *Exercising Diplomatic Protection: Fine Line between Litigation, Demarches and Consular Assistance*, *ZaöRV* 66 (2006), pp. 321-350
15. Meeting Summary: Legal Responsibility of International Organisations in International Law, Chatham House, 10th February 2011
16. Milanovic M., Papic T., *As Bad As It Gets: The European Court of Human Rights' Behrami and Saramati Decision and General International Law*, *International and Comparative Law Quarterly*, 2009, pp. 267-296
17. Naert F., *The Application of human Rights and International Humanitarian Law in drafting EU Mission's Mandates and Rules of Engagement*, Institute for International Law KU Leuven, Working paper No. 151, October 2011
18. Пајванчић М., *Коментар Устава Републике Србије*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2009
19. Старчевић М. (ур.), *Извори међународног хуманитарног права*, Међународни комитет Црвеног крста, Београд, 2002
20. Sari A., Wessel R.A., *International Responsibility for EU Military Operations* (B. Van Vooren, S. Blockmans, J. Wouters eds.), *The EU's Role in Global Governance: Legal Dimension*, Oxford University Press, 2013) pp. 126-141
21. Sari A., Wessel R.A., eds., *Human Rights in EU Crisis Management Operations: A Duty to Respect and Protect?*, *CLEER Working Papers* 2012/6
22. Sassöli M., *EU missions, International Humanitarian Law (IHL) and International Human Rights Law (IHRL)*, Contribution to the Colloquium 'The Integration of Human Rights Component and International Humanitarian Law in Peace Missions led by the European Union', CEDRI-UJI, 25-26 November 2010